

DOI: 10.33310/2078-2128-2020-20-1-60-65
УДК: 159.9.23

І. Є. ЧУГУЄВА,

кандидат психологічних наук
ORCID: 0000-0003-0030-0428
Email: hamisek@ukr.net

Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського,
Миколаїв, Україна

В. В. САКОВСЬКА,

студентка факультету педагогіки та психології
Email: sakovskayavika5@gmail.com

Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського,
Миколаїв, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ПРОБЛЕМОЮ БУЛІНГУ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті узагальнено теоретичні аспекти феномену булінгу, розкрито компоненти роботи психолога з проблемою булінгу в Новій українській школі, проаналізовано сфери діяльності психолога під час роботи з булінгом в шкільному середовищі, висвітлено проблему визначення і обґрунтування змісту та структури психологічної підготовки майбутніх психологів до роботи з проблемою булінгу, визначено компоненти психологічної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемою булінгу та їх критерії і типові складнощі у формуванні компонентів психологічної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемою булінгу.

Ключові слова: булінг, психологічна підготовка, психологічна готовність, критерії психологічної готовності.

Вступ. Актуальність теми зумовлена наявною схильністю молодшого покоління одягати на себе моделі поведінки дорослих, що дедалі частіше виявляється в масовій агресивності, імпульсивності, жорстокості та насильницьких діях, які є каталізаторами проблем, пов'язаних з успішністю у навчанні, процесом соціалізації, порушенні емоційно-вольової та когнітивно-поведінкової сфери. У зв'язку зі збільшенням масштабності зафіксованих негативних наслідків даного явища, з трансформаціями освіти, що пов'язані з НУШ і зумовлені ними зміни у практичній діяльності психологів, виникає необхідність у дослідженні психологічної підготовки майбутніх психологів до роботи з проблемою булінгу, що нині має важливе прикладне значення для її вирішення і протидії. Наразі проблема набула особливої «гібридної» форми та стала предметом активного обговорення на загальнонаціональному рівні.

Незважаючи на те, що визначення булінгу і його психологічні характеристики у науковому просторі розкриті досить широко, залишається відкритим питання психологічної підготовки, готовності та визначення критеріїв психологічної готовності психологів до роботи з зазначеним феноменом. На жаль, дана проблема сьогодні знаходиться поза належною увагою науковців і потребує ґрунтовного дослідження з метою забезпечення якісної підготовки психологів до ви-

рішення проблем, котрі пов'язані з проявами булінгу. Актуальність даної проблеми зумовила вибір теми дослідження і визначила спрямованість наукового пошуку.

Мета статті полягає у визначенні особливостей психологічної підготовки студентів-психологів до роботи з проблемою булінгу. Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання:** здійснити теоретичний аналіз проблеми булінгу: її місце і значення у сучасному суспільстві і професійній діяльності психолога та на його основі емпіричним шляхом дослідити особистісні чинники майбутніх психологів, що необхідні для роботи з проблемою булінгу.

Для реалізації завдань були обрані наступні методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація; *емпіричні* – спостереження, бесіда, авторська анкета «Самоаналіз психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу» (у двох частинах); *метод статистичної обробки* результатів дослідження – непараметричний критерій Пірсона.

Аналітичний огляд проблеми. У сучасній психологічній літературі булінг розглядається як сукупність соціально-психологічних і педагогічних проблем, що охоплюють процес усвідомленого систематичного психологічного, фізичного або економічного насилля однієї людини чи групи відносно інших, в якому спостерігається дисбаланс сили і влади.

Аналіз наукових праць сучасних українських дослідників О. В. Кулешової, Л. В. Міхеєвої [2], О. Г. Ставицької [8], надали можливість визначити соціально-рольову структуру булінгу, яка, крім жертви, агресора та спостерігачів, включає потенційних булерів, пасивних булерів, послідовників булера, потенційних захисників і захисників.

Результати наукових досліджень [2; 5; 8; 10] дозволили встановити ключові групи причин булінгу: родинно-побутові (неблагополучні сім'ї, досвід домашнього насильства, гіпер- та гіпоопіка, відсутність співпраці з закладами освіти); соціокультурні (аномія, негативний вплив ЗМІ, наявність негативних стереотипів), особистісні (психологічні характеристики жертви: невпевненість, вразливість, висока тривожність, замкненість та агресора: домінантність, агресивність, участь у протиправних угрупованнях, нарцисичність). З огляду на це, особистісні характеристики учасників булінгу є, з одного боку, причинами, які зумовлюють систематичні акти насилля, а з іншого – є і наслідками, що формуються в результаті булінгових ситуацій.

Узагальнення наукових джерел [2; 4; 5; 10] дали можливість висвітлити форми шкільного булінгу: фізичний (удари, стусани, ляпаси, підніжки тощо), психологічний (погрози, ігнорування, зневажання, шантажування, образи), економічний (крадіжки, пошкодження, знищення речей, псування, вимагання речей, грошей) та кібербулінг (флеймінг, хепіслепінг, ошуканство, нападки, самозванство тощо).

Реформації у сфері освіти викликали неабиякий інтерес сучасних науковців до дослідження особливостей професійної діяльності психолога в Новій українській школі. Так, С. В. Сапожников висловлює думку про доречність зміни парадигми освітнього процесу на особистісно-орієнтований. Психологічна підготовка до нього, на думку вченого, полягає в набутті практичних умінь [6]. Н. М. Токарева визначає теоретико-пізнавальну, прикладну, прогностичну, контрольну та синтезуючу функцію психолога в НУШ [9]. Результати наукових досліджень українських вчених [3; 5; 6; 9] дали можливість визначити завдання психолога щодо роботи з проблемою булінгу в НУШ, відповідно до сфер діяльності – представлено у таблиці 1.

Отже, професійна діяльність шкільного психолога, маючи специфічну структуру, форми, види, рівні організації, методи та підходи, якими вона забезпечується є розгалуженою системою і провідним фактором, навколо якого розгортається процес та формується зміст психологічної підготовки майбутніх психологів. Для визначення якості сформованості кожного компоненту було визначено критерії, що наведені в таблиці 2.

Психологічна підготовка є процесом формування готовності студента-психолога до професійної діяльності, а готовність до окремого виду роботи, зокрема, булінгу – її метою, умовою і результатом ефективної професійної діяльності. Психологічна готовність до професійної діяльності у науковому психологічному просторі нині трактується як цілеспрямоване вираження особистості, що включає її установки, переконання,

Таблиця 1. Компоненти роботи психолога з проблемою булінгу в НУШ

№	Форма діяльності	Завдання психолога у роботі з проблемою булінгу
1	Діагностично-прогностична	1) діагностика стану взаємовідносин у шкільних колективах 2) впровадження власних програм психологічного супроводу 3) діагностика і розвиток особистісних якостей учасників булінгу 4) розробка програм щодо протидії булінгу
2	Культурно-просвітницька	1) розвиток психологічної культури учасників освітнього процесу 2) формування толерантності та подолання соціально-культурних стереотипів учасників булінгу
3	Організаційно-профілактична	1) організація безпечного сприятливого психологічного простору 2) організація умов для профілактики і подолання булінгу 3) організація сприятливого простору для вирішення конфліктів
4	Формувальна	1) забезпечення умов для суб'єкт-суб'єктної взаємодії учнів 2) формування в учасників булінгу позитивних життєвих установок 3) формування сприятливих умов для ефективної взаємодії усіх учасників групи, фасилітація 4) забезпечення сприятливого клімату для формування конструктивних способів поведінки
5	Корекційно-терапевтична	1) здійснення корекційної роботи з учасниками булінгу 2) здійснення терапевтичного втручання за необхідності подолання наслідків булінгу

Таблиця 2. Зміст компонентів психологічної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемою булінгу

№ п.п.	Компонент психологічної готовності	Критерії сформованості компоненту
1	Когнітивний <i>базується на знаннях:</i>	щодо булінгу як соціально-психологічного феномену
		щодо юридичних основбулінгу
		щодо ефективних методів і технік впливу на учасниківбулінгу
		щодо ефективних методів і технік профілактикибулінгу
2	Мотиваційний	щодо технології корекційної та психотерапевтичної роботи
		позитивне ставлення до професійної діяльності
		високий рівень мотивації до ефективних способів розв'язання професійних завдань, зокрема, проблеми булінгу
		адекватний рівень оцінки можливостей щодо роботи з булінгом
3	Операційний <i>базується на понятті «вмію»:</i>	розуміти особливості стилів поведінки учнів
		аналізувати ситуації міжособистісної взаємодії учнів
		володіти методологією психологічного впливу на колектив
		володіти методологією щодо роботи з проблемою булінгу
4	Емоційний	використовувати різні стилі спілкування, характерні актуальній ситуації взаємодії учасників освітнього процесу
		вміння співпереживати, бути «співучасником»
		високий рівень здатності розуміти емоційний стан людини
		вміння передбачати поведінку учасників
5	Особистісний	високо розвинена конгруентність
		наявність ефективних способів вирішення конфліктних ситуацій
		наявність цінностей самоактуалізації
		гарно сформована і усвідомлена «Я-концепція»
		відсутність агресії як тенденції постійної реальної поведінки
		здатність та прагнення до саморозвитку і самовдосконалення

мотиви, погляди, якості, знання, навички, уміння, актуалізацію і мобілізацію можливостей для високої результативності у професійній діяльності [1; 3; 5; 6; 9]. З огляду на це, було визначено основні компоненти психологічної готовності, які свідчать про якісну психологічну підготовку до роботи з проблемою булінгу: когнітивний, мотиваційний, операційний, особистісний.

Оскільки, як показали результати теоретичного дослідження, психологічна підготовка визначається якістю сформованості компонентів психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу, в якості психодіагностичного інструментарію було запропоновано авторську анкету «Самоаналіз психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу (у двох частинах)», що виявляє суб'єктивні уявлення майбутніх психологів щодо роботи психолога з проблемою булінгу та характеризує кожен компонент психологічної готовності, відповідно до їх критеріїв. Респондентами дослідження стали 62 студенти IV-VI курсів спеціальності «053 Психологія», які виявили бажання долучитись до дослідження.

Результати емпіричного дослідження свідчать про те, що переважна більшість студентів оцінює свою психологічну готовність до роботи з проблемою булінгу на середньому рівні, проте проявляє зацікавленість до даного феномену (деякі мають високий рівень мотивації до майбутньої роботи з даним феноменом), вони позитивно налаштовані на підготовку до роботи з ним, в майбутньому уявляють себе ефективними. Зокрема, були встановлені основні складнощі, що виникають під час формування компонентів психологічної готовності студентів-психологів до роботи з проблемою булінгу, які спостерігаються у переважній більшості респондентів. Результати наочно зображено у таблиці 3, 4.

Результати емпіричного дослідження були підтверджені за допомогою непараметричного критерію Пірсона. Математичну обробку даних наведено у таблиці 5.

Як бачимо, значення емпіричного критерію Пірсона входить в зону статистичної значущості, що підтверджує достовірність отриманих даних.

Таблиця 3. Результати самоаналізу психологічної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемою булінгу

Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		Дуже низький рівень	
Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Когнітивний компонент							
9	14%	34	54%	20	32%	0	0%
Мотиваційний компонент							
10	16%	44	71%	7	11,4%	1	1,6
Операційний компонент							
0	0%	19	31%	36	58%	7	11%
Емоційний компонент							
11	18%	48	77%	3	5%	0	0%
Особистісний компонент							
8	13%	50	80,6%	4	6,4%	0	0%
Загальний рівень розвитку психологічної готовності							
2	3%	36	58%	24	38,7%	0	0%

Таблиця 4. Типові складнощі у формуванні компонентів психологічної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемою булінгу

№	Компоненти	Проблеми	Кількість респонд.	%
1	Когнітивний	фрагментарні поняття щодо рольової структурибулінгу	28	45
2	Мотиваційний	нечітко виражений інтерес до змісту діяльності, пов'язаної з роботою зі школярами	34	55
3	Операційний	мають складнощі в оволодінні методами і техніками психолого-педагогічного впливу на учнівський колектив, недостатнє оволодіння методологічним інструментарієм щодо роботи з проблемою булінгу.	54	87
4	Емоційний	фрагментарні прояви емпатії, складнощі у розумінні дитячих емоційних станів, частково неконгруентні	44	71
5	Особистісний	фрагментарні розуміння власної «Я-Концепції», схильність до уникнення складнощів, заборона на прояв агресії.	37	59

Таблиця 5. Результати математичної обробки даних

№	Компонент ПГ	F (e)	F (t)	Fe-Ft	(Fe-Ft) ²	(Fe-Ft) ² /Ft
1	Когнітивний	19	21,4	2,4	4,8	0,22
2	Мотиваційний	29	21,4	7,6	57,76	2,70
3	Операційний	1	21,4	20,4	416,16	19,45
4	Емоційний	28	21,4	6,6	43,56	2,04
5	Особистісний	30	21,4	8,6	73,96	3,45
N – ознаки вимірювання, N= 5; v= 4 $\chi^2_{кр} = 9,488$ ($p \leq 0,05$) $\chi^2_{кр} = 13,277$ ($p \leq 0,01$) $\chi^2_{емп} = 27,86$						$\Sigma = 27,86$

Підсумовуючи результати теоретико-експериментального дослідження, можна зробити наступні **ВИСНОВКИ**:

1. Проблема булінгу серед школярів є однією із найбільш гострих у сучасній педагогічній психології. Задля її ефективного вирішення необхідна якісна підготовка психологів зі сформованою психологіч-

ною готовністю до роботи із цим явищем в шкільному середовищі. Дана готовність є психологічним утворенням, до структури якого входить когнітивний, мотиваційний, операційний, емоційний та особистісний компоненти, що нерівномірно розвиваються у процесі особистісного та професійного становлення.

2. Результати емпіричного вивчення особливостей психологічної підготовки студентів-психологів до роботи з проблемою булінгу виявили середній рівень готовності у 58% респондентів. Найнижчий показник готовності визначено на рівні операційного компоненту – 69% респондентів вважають себе погано підготовленими до роботи з проблемою булінгу, найкращі показники – на емоційному рівні 18% відчувають емоційне включення в проблему булінгу.
- Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо в дослідженні психологічної підготовки до роботи з проблемою булінгу у психологів та педагогів з різним досвідом професійної діяльності.

Література:

1. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности / под ред. М. И. Дьяченко. Минск: БГУ, 1978. 175 с.
2. Кулешова О. В., Міхеєва Л. В. Булінг в освітньому середовищі: аналіз, шляхи подолання. Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки. Херсон, 2019. Вип. 1. С. 154–158.
3. Макаревич О. П. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях. Навчально-методичний посібник. Київ: ВГІ НАОУ, 2000. 188 с.
4. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації. Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. Київ: Алерта, 2014. 80 с.
5. Опанасенко Л. А., Саковська В. В. Методичні рекомендації «Формування психологічної готовності педагогів і психологів до роботи з проблемою булінгу: тренінгова програма «Знаю, хочу, вмю, відчуваю, дію!». Миколаїв: Іліон, 2019. 100с.
6. Сапожников С. В. Психологічна підготовка майбутнього учителя до спілкування з учнями: основні завдання. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Педагогічні науки. Дніпро, 2019. № 1 (17). С. 37–44.
7. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург: Речь, 2000. 350 с.
8. Ставицька О. Г. Прояви булінгу в сучасній школі. Психологія: реальність і перспективи. Рівне, 2016. Вип. 7. С. 214–217.
9. Токарева Н. М., Шамне А. В., Макаренко Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
10. Olweus D. Bully. Victim Problems at School. Facts and Effective Intervention. Reclaiming Children and Youth. The Journal of Emotional and Behavioral Problems. 1996. № 25 (1), P. 15–22.

References:

1. Dyachenko M. I, Kandybovich L. A. (1978) Psychological problems of readiness for activity. Minsk: BSU.
2. Kuleshova O. V., Mikheeva L. V. (2019) Bullying in the educational environment: analysis, ways to overcome. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological sciences*. Kherson. 1. 154–158.
3. Makarevich O. P. (2000) Psychological preparation of the person for behavior in difficult situations. Training manual. Kyiv: VGI NAOU.
4. Naidenova L. A. (2014) Cyberbullying or aggression on the Internet: ways to recognize and protect the child. Guidelines. Series: To help the teacher. Vip. 4. Kyiv: Alerta.
5. Opanasenko L. A., Sakovskaya V. V. (2019) Methodical recommendations «Formation of psychological readiness of teachers and psychologists to work with the problem of bullying: training program» I know, I want, I can, I feel, action! «. Mykolaiv: Ilion.
6. Sapozhnikov S. V. (2019) Psychological preparation of the future teacher for communication with students: main tasks. *Bulletin of the Alfred Nobel University. Pedagogical sciences*. Dnipro, 1 (17). 37–44.
7. Sidorenko E. V. (2000) Methods of mathematical processing in psychologists. St. Petersburg: Speech.
8. Stavytska O. G. (2016) Manifestations of bullying in the modern school. *Psychology: reality and prospects*. Rivne, Issue. 7, 214–217.
9. Tokareva N. M., Shamne A. V., Makarenko N. M. (2014) Modern teenager in the system of psychological and pedagogical support: monograph. Kryvyi Rih.
10. Olweus D. (1996) Bully. Victim Problems at School. Facts and Effective Intervention. Reclaiming Children and Youth. The Journal of Emotional and Behavioral Problems. 25 (1), 15–22.

Inna Chuhueva

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine

Viktoriia Sakovska

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS TO WORK WITH THE PROBLEM OF BULLYING IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Annotation. *The article summarizes the theoretical aspects of the phenomenon of bullying, reveals the components of the work of a psychologist with the problem of bullying in the New Ukrainian school, analyzes the scope of psychologists working with bullying in the school environment, highlights the problem of determining and justifying the content and structure of psychological training, the components of psychological readiness of future psychologists to work with the problem of bullying and their criteria and typical difficulties in the formation of components of psychological readiness of future psychologists to work with the problem of bullying are determined.*

Bullying among school children is one of the most acute problems in modern educational psychology. For its effective solution, high-quality training of psychologists with psychological preparation trained to work with this phenomenon in the school setting is required. This readiness is a psychological formation, the structure of which includes cognitive, motivational, operational, emotional and personal components that develop unevenly in the process of personal and professional growth. As the results of theoretical research have shown, psychological training depends on the quality of the formation of these components.

The author's questionnaire "Self-analysis of psychological readiness to work with the problem of a bully" was used in the study. The results of the survey show that the vast majority of students assess their psychological readiness to work with the problem of bullying at an average level, but are interested in this phenomenon (some have a high level of motivation for future work with this phenomenon), they are positive about preparing for work. With it, in the future present themselves as effective.

The main difficulties that arise during the formation of components of psychological readiness of students of psychology to work with the problem of bullying are related to problems in mastering the methods and techniques of psychological and pedagogical impact on the student body, insufficient mastery of methodological tools to work with problem people.

Keywords: *bullying, psychological training, psychological readiness, criteria of psychological readiness.*